

Toespraak in de Amsterdamse Studenteneklesia op zondag 27 april 2014 door Alex van Heusden

Gedenken op *Jom ha'Shoah*

In de Spaanse regio Burgos ligt een dorp met de naam Matajudíos. Dat betekent 'Vermoord de Joden'. Uit recent historisch onderzoek is gebleken dat het dorp oorspronkelijk Mota de Judíos heette, 'Heuvel van de Joden'. Niet Mata, maar Mota, het scheelt één letter. Die naam kreeg het dorp in het jaar 1035 toen Joden zich daar vestigden. 'Heuvel van de Joden' werd 'Vermoord de Joden' na het jaar 1492, toen de *reconquista* begon, de vervolging en verdrijving van Spaanse Joden door het zeer katholieke koningshuis. U kent wellicht de namen van Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië. Ook in de regio Burgos zijn vele Joden vervolgd en vermoord. Zij deelden dat lot met de moslims op het Iberisch Schiereiland. De huidige burgemeester heeft onlangs besloten tot het houden van een referendum onder de bewoners over de vraag of het dorp zijn oude naam moet terugkrijgen: Mota de Judíos, Heuvel van de Joden. Dit stond afgelopen dinsdag in *NRC Handelsblad*. Die burgemeester en het referendum over de naamsverandering van zijn dorp: het maakt een detail zichtbaar van een lange, lange geschiedenis van Jodenhaat en Jodenvervolging.

Wij moeten ons telkens weer bewust worden dat die geschiedenis van Jodenhaat en Jodenvervolging op het Europese continent is begonnen met het christendom en zich heeft voltrokken in 'naam van Jezus'. Aanvankelijk anti-judaïsme - afkeer van de Joodse manier van leven - groeide uit tot antisemitisme - regelrechte Jodenhaat en verwerping van Joden en hun Jodendom.

'In naam van Jezus'. Wij hebben inmiddels geleerd dat wat wij christendom noemen, van Joodse oorsprong is. Jezus - Jesjoe'a in zijn eigen tongval - was een Joodse leraar, zijn eerste volgelingen, mannen én vrouwen, waren allen Joden en bléven dat ook. Zij hielden onverkort vast aan de Thora, hun levensleer; zij onderhielden de sabbat, aten koosjer en besneden hun jongetjes acht dagen na hun geboorte. De Jeruzalemmers onder hen bezochten regelmatig de tempel - totdat dit heiligdom in het jaar 70 door het tiende Romeinse legioen werd verwoest.

Toen het vroege christendom, in al zijn varianten, bijna uitsluitend niet-Joden telde, ging het zich in toenemende mate afzetten tegen Joden en hun Jodendom - de dochter kwam in opstand tegen haar moeder. Joden, zo beweerden christenen, begrepen hun eigen heilige Schrift niet, omdat zij weigerden die te lezen als voorstadium van de laatste en definitieve openbaring, zoals die 'vlees' geworden was in Jezus Christus.

Vorige zondag, Pasen, werd hier die beruchte tekst voorgelezen uit het evangelie van Matteüs, waar 'heel het volk' zegt tot Pilatus over Jezus: 'Zijn bloed over ons en over onze kinderen' (Matteüs 27:25). Hoe we deze tekst in zijn context kunnen verstaan, daar valt veel over te zeggen. Op vele, zeer uiteenlopende manieren is deze tekst uitgelegd. Maar het is van eminent belang om vast te stellen dat deze zogenaamde 'zelfvervloeking' van heel het Joodse volk - om de meest gehoorde uitleg te noemen - tot in de vierde eeuw niet werd gebruikt als argument in christelijke anti-Joodse polemieken. Waarom vanaf toen wel? Omdat Constantijn, keizer van Rome, het christendom adopteerde als bruikbaar cement om een nieuwe eenheid tot stand te brengen in het gigantische imperium en het daarom wenste te zuiveren van alles wat ook maar in de verte herinnerde aan Joden en hun Jodendom.

De meest verregaande maatregel was het vaststellen van een nieuwe datum voor Pasen. Tot dan toe werd het christelijke Pasen gelijktijdig gevierd met het Joodse Pesach. Dat moest veranderen. Het feest van de opstanding mocht niet meer samenvallen met Pesach. In een brief over dit thema haalt Constantijn buitengewoon hard uit naar de

Joden – je hoort die roep van 'heel het volk' uit het evangelie van Matteüs op de achtergrond resoneren:¹

In de eerste plaats werd besloten dat het onwaardig was dat feest [Pasen dus] volgens de gewoonte van de Joden te vieren. Deze onreinen, die hun handen door een afschuwelijke misdaad bevuurd hebben, zijn geestelijk verblind, zoals te verwachten. Want nu hun volk verworpen is, is het mogelijk om volgens een correcter systeem, waaraan wij ons vanaf de eerste dag van het Lijden tot nu toe gehouden hebben, de vervulling van deze regel ook voor de toekomst veilig te stellen. Zorgt er in ieder geval voor dat u niets met dat gehate gepeupel van de Joden gemeenschappelijk hebt!

Zo sneed de universele en apostolische ekklesia zich los van haar Joodse wortels. Deze passage uit een brief van Constantijn, geschreven in het jaar 325, heeft de toon gezet voor alle eeuwen die volgden.

Tegen het einde van de vierde eeuw begon de anti-Joodse retoriek van de kerkleraren over te slaan op de christelijke man, en misschien ook vrouw, in de straat. Dat leidde in het jaar 388 tot een ernstig incident. Toen stak een bende christenen, geleid door de plaatselijke bisschop, de synagoge van Callinicum in brand, een Grieks-Romeinse stad in het noorden van Syrië. Keizer Theodosius ontstak in woede, want synagogen genoten wettelijke bescherming, toen nog. Hij gaf opdracht om de synagoge te herbouwen en gelastte de bisschop uit eigen zak daaraan bij te dragen. Daarop schreef Ambrosius, de fameuze bisschop van Milaan, een brief op poten aan Theodosius - let wel: een bisschop die de keizer de oren wast (*Epistula* 40). De keizer, aldus Ambrosius, 'staat *in* de kerk, niet *boven* de kerk'. Wat was er mis met de verwoesting van 'een huis van verraad en goddeloosheid, waar Christus dagelijks wordt beledigd?' Ook schreef Ambrosius: 'Verdraagzaamheid jegens de Joden staat gelijk met christenvervolging.' Een bisschop die een synagoge herbouwt met christelijk geld, ook nog geld van de christelijke staat - hoe kan de keizer dat willen?

In de christelijke retoriek was de synagoge intussen een krachtige metafoor geworden om Joden te vernederen. Als kerkleraren het hadden over de synagoge, bedoelden ze alle Joden, waar ook in het imperium. Vanuit alle denkbare invalshoeken schoten christenen hun pijlen af op de synagoge. De synagoge is een slaaf en daarom ten dode opgeschreven. De synagoge is een bende rovers en moordenaars. De synagoge is een bordeel. De synagoge is een verspreider van besmettelijke ziektes. Het was voor de nazi's een kleine moeite om aansprekende woorden te vinden voor hun anti-Joodse propaganda en haatcampagnes. Ze lagen voor het oprapen, ze konden zo geplukt worden uit die afschuwelijke geschiedenis van Jodenhaat, Jodenmoord, verkettering, gedwongen bekeringscampagnes, verbranding van de Talmoed - een geschiedenis die de voorwaarden schiep voor de Shoah, de moord op zes miljoen Joden, in het hart van het christelijke Europa.

Jom ha'Shoah. Gedenkdag van de zes miljoen. De Joden in dit land gedenken hun vermoorde ouders, grootouders, overgrootouders ook, na al die jaren; zussen, broers, vrienden, collega's.

Waarom gedenken? Het is een bijbels sleutelwoord, 'gedenken'. In het Hebreeuws *zechor*, een gebiedende wijs: 'Gedenk.' Het is dus een opdracht, gedenken. Het is ook een kunst. De kunst van het gedenken. Af en toe, met meer of minder regelmaat, de gewone, dagelijkse gang van zaken onderbreken en de tijd als het ware stilzetten om een plaats te scheppen, een ruimte in hoofd en hart, tegen het vergeten. Gedenken is het vergeten tegengaan, en zo een dam opwerpen tegen dreigende onverschilligheid en innerlijke leegte. Niet ongevoelig worden voor al het gruwelijke dat is geschied, en niet wegstappen van het vele verontrustende dat nu en weer om zich heen grijpt in deze wereld, als een storm die opsteekt om nooit te gaan liggen.

¹ Geciteerd volgens Eusebius, *Leven van Constantijn* 3, 18; vertaling Jan Willem Drijvers en Pieter Willem van der Horst.

Göran Rosenberg schrijft in zijn boek *Een kort oponthoud op de weg van Auschwitz* over Joodse overlevenden van de kampen, zoals zijn eigen vader en Primo Levi, die getuigden van hun groeiende onmacht tegenover het vergeten en de onverschilligheid. 'De onmacht van hen,' aldus Rosenberg, 'die de hel op aarde hebben gezien, maar het niet kunnen verwoorden, laat staan het nageslacht ervan kunnen overtuigen dat de hel zich in ons midden bevindt.'

De stereotypen van hellespraak, het eentonige, maar hoogst effectieve jargon dat mensen achterstelt en buitensluit, dat aanzet tot haat en vijandschap - voor je er weet van hebt, sluipen zij de ruimte in van je innerlijke leegte en je onverschilligheid. Je huilt mee met de wolven, terwijl je niet weet wat je doet. Je draait rond in de carrousel en je hebt er maling aan dat aan de andere kant van de muur huizen in brand worden gestoken en mensen weggevoerd. Of je juicht het toe, al dan niet heimelijk. Leven alsof er niets is gebeurd en leven alsof er nu niets gebeurt. Vanzelfsprekend, je wilt dat het leven doorgaat, ook je eigen leven. En dat nieuw leven een kans krijgt, waar de dood onverbiddelijk heeft toegeslagen. Er is een ooievaar waargenomen in het getto van Lodz.

Wat is gedenken? Weigeren mee te huilen met de wolven. Niet zwijgen als er geroepen wordt 'minder, minder' - wie het ook zijn, die ongewenste, andere mensen. (Joden waren ook ongewenst.) Gedenken is leren van de geschiedenis. Kunnen we dat, leren van de geschiedenis? Die vraag met een volmondig 'ja' beantwoorden, zou van lichtzinnig optimisme getuigen. Toch is het zo dat sinds onheuglijke tijden kroniekschrijvers zich alle moeite hebben gegeven de geschiedenis van gisteren en vandaag op te tekenen en door te geven aan komende generaties. In de geest van de opdracht der gebiedende wijs, *zechor*: gedenk, vergeet niet, leer. Doe het alsjeblijft beter dan wij het hebben gedaan.

Angelo Roncalli, paus Joannes XXIII, dit uur wordt hij heilig verklaard, schrapte het *pro perfidis Judaeis* 'voor de trouweloze Joden', uit de traditionele, rooms-katholieke voorbede van Goede Vrijdag. Hij had geleerd van de geschiedenis.

Ten slotte. Het referendum over de naamsverandering in dat dorp in de regio Burgos vindt plaats op 25 mei aanstaande, de dag van de Europese verkiezingen. De zesenvijftig inwoners beslissen dan of 'Vermoord de Joden' zijn oude naam terugkrijgt, 'Heuvel van de Joden'. Een naam die uitzicht biedt. Misschien wordt er een ooievaar waargenomen, die dag, vanaf de heuvel.

Dat zou mooi zijn. En dus, zo moge het zijn.